

Павло ПИЛИПИШИН¹

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНДИВІДУАЛІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ МОНТЕСК'Є ТА ВОЛЬТЕРА

Робиться спроба пошуку індивідуалістичних ідей у філософії Монтеस्क'є та Вольтера, які продовжували розмірковувати на правові теми, що притаманні добі Просвітництва, зокрема: тема природного стану, суспільного договору, раціоналізму, моральності, місця людини у світі та Бога в людині. Розкриваючи, перш за все, найбільш актуальну проблематику цього часу, мислителі торкаються у своїй філософії питань, які мають суто індивідуалістичний характер. Мовиться про ідею рівності, свободи, природних прав (прав на життя та власність), природи людини тощо. Встановлено, що Монтеस्क'є і Вольтер, як інші мислителі доби Просвітництва, розкривали суть індивідуалістичних тенденцій через раціоналізм, адже людина — це раціональна особистість, яка приймає рішення, бореться зі своїми бажаннями, опираючись на розум. Розум як джерело права дозволяє людині розвиватися на основі науки, пізнаних нею закономірностей. Виявлено, що Монтеस्क'є розмірковував і щодо індивідуалістичних атрибутів, зокрема він приділяє увагу проблемі рівності та свободи: 1) як наголошує мислитель, у природному стані всі були рівні, а згодом цю рівність змогли забезпечити лише закони, які повинні бути справедливими; 2) свобода у його філософії розглядається у двох аспектах: політичному та особистісному. Для індивідуалістичної проблематики важливим є

¹ кандидат юридичних наук, докторант,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
pylypyshyn12@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-5862-3935>.



розкриття саме особистого аспекту свободи, який вперш за все полягав у безпеці громадянина. Забезпечення цієї свободи — справедливі закони та належна організація державності. Досліджено, що основними індивідуалістичними принципами Вольтера є: 1) гуманність, яка полягає в декларуванні природного права кожної людини на життя і задоволення елементарних потреб; 2) свобода виявляється в тому, що люди стають автономними суб'єктами та перестають бути формально залежними один від одного; свобода полягає лише в тому, щоб залежати від законів; 3) люди рівні та вільні між собою особистості, а рівність розуміється ним в суто політико-юридичному сенсі: набуття усіма людьми однакового статусу громадянина, однакова залежність усіх громадян від закону і однаковий захист їх законом; 4) власність — свобода праці, яка є правом кожного «продавати свою працю тому, хто за нього дає найбільшу плату, бо праця є власністю тих, хто не має ніякої власності».

Ключові слова: індивідуалізм, природні права, рівність, свобода, власність, раціоналізм, Монтеस्क'є, Вольтер.

Ш. Л. Монтеस्क'є та Вольтер продовжували розмірковувати на філософсько-правові теми, які притаманні добі Просвітництва зокрема: тема природного стану, суспільного договору, раціоналізму, моральності, місця людини у світі та Бога в людині. Розкриваючи, перш за все, найбільш актуальну проблематику цього часу, ці мислителі торкаються у своїй філософії питань, які мають суто індивідуалістичний характер. Мовиться про ідею рівності, свободи, природних прав (прав на життя та власність), природи людини тощо.

Просвітництво та її окремі представники цікавили багатьох науковців, зокрема: І. А. Белопольську, Н. Р. Вакулич, О. М. Корх, Є. І. Решетнікову, А. Г. Хайрулліна, Х. Хвойницьку, Є. І. Чеботареву, З. В. Шевченка та ін. Водночас їх науковий аналіз не стосувався розкриття індивідуалістичних ідей у філософії Монтеस्क'є та Вольтера.

Мета статті полягає у розкритті індивідуалістичних ідей у філософії Ш. Л. Монтеस्क'є та Вольтера.

Ш. Л. Монтеस्क'є і Вольтер великі французькі просвітителі, які в першій половині століття відрізнялися помірністю своїх політичних і філософсько-правових поглядів. У цей час найбільш популярною є теорія так званої освіченої монархії, згідно з якою досить наявності на престолі розумного, широко освіченого короля для поліпшення життя людей. Вимагаючи від правителів необхідним для управління державою комплексом знань, французькі просвітителі не виступали за докорінну зміну суспільного життя; вони вимагали тільки юридичної рівності всіх людей перед законом, висловлюючи тим самим інтереси найбільш заможної частини французького суспільства — буржуазії, яка ставала значною економічною силою в країні [1, с. 4–5]. Водночас для філософії індивідуалізму залишаються цікавими їхні роздуми з приводу людини та її місця у світі, та-



кож індивідуалістичних атрибутів, таких як: рівність, особистісний аспект свободи, гуманність, власність тощо.

Глибокі й цікаві роздуми Шарля Луї Монтеск'є значно збагатили раціоналістичну теорію природного права і природного закону. Будучи явним супротивником ідеї Томаса Гоббса про «війну всіх проти всіх» як «характерну рису природного стану людей», Монтеск'є проголошує Бога на початку своєї праці «Про дух законів» творцем і хоронителем природи. Монтеск'є підкреслює, що Бог не може, навіть за своїм бажанням, порушити природний закон, управляти світом поза властивими йому правилами, оскільки сам діє за «неминучими» законами, які не залежать від сваволі та є незмінні. Філософ не погоджується з пантеїзмом, який ототожнює Бога з природою, тому що як Боже творіння природа не може бути зруйнована Його намаганнями [2, с. 59–62]. З цих позицій Монтеск'є критикував Гоббса також і за те, що він вважав людей агресивними, які бажають лише панувати одне над одним. Згідно з поглядами французького мислителя, людина, навпаки, спершу слабка, вкрай боязка і прагне до рівності з іншими. Крім того, ідея влади і панування настільки складна і залежить від безлічі інших ідей, що не може бути найбільшою ідеєю людини [3, с. 67]. Люди втрачають свідомість своєї слабкості як тільки з'єднуються в суспільстві, тоді зникає наявна між ними рівність, розпочинаються війни двоякого роду — між народами і між окремими особами. Поява цих двох видів війни обумовлює встановлення законів між людьми, які розривають відносини між народами (міжнародне право); закони, що окреслюють відносини між правителями і керованими (політичне право); закони, які встановлюють відносини всіх громадян між собою (цивільне право). Відповідно до Монтеск'є, потреба людей, які живуть у суспільстві, в загальних законах, обумовлює необхідність утворення держави. Для утворення держави і встановлення загальних законів необхідно досить розвинений стан життя людей у суспільстві, яке Монтеск'є називає громадянським станом. За Монтеск'є закон взагалі — це людський розум, який керує всіма людьми [4, с. 368–371]. Французький мислитель, спираючись на раціоналістичні уявлення про розумну природу людини і природу речей, прагнув досягнути логіку історично мінливих позитивних законів. Монтеск'є вважав закон чимось закономірним у тих чи інших відносинах, розумним і необхідним, що протиставляється випадковому, довільному і фатальному. Закон якраз і виражає момент визначеності, обумовленості та пронизаності тих чи інших відносин розумним початком, тобто присутність необхідного і розумного в цих відносинах. Тобто формальний, або, іншими словами, «позитивний», закон є лише зовнішньою формою вираження спочатку закладеного в людині розумного початку [3, с. 66].

«Всім законам передують закони природи, названі так, тому що вони впливають єдино з устрою нашої істоти» [5, с. 159]. До природних законів, за якими людина жила в природному, тобто дообщинному стані, він відносить такі якості людської природи: добування собі їжі, прагнення до миру, до відносин з людьми на основі взаємного прохання, бажання жити в суспільстві [3, с. 66]. «У природному стані люди народжуються рівними, — писав Монтеск'є, — але вони не можуть зберегти цієї рівності



— суспільство забирає цю рівність у них, — і вони знову стають рівними тільки завдяки законам» [6, с. 196].

Отже, як вважає Монтеск'є, в досуспільному, тобто в природному стані, люди організовували суспільне життя, керуючись приписами розумного початку, закладеного в людини від природи. На цьому етапі суспільного розвитку люди здатні обходитися без приватних «позитивних» законів. Лише згодом, у ході розвитку суспільних відносин, люди усвідомлюють слабкість, тому що зникає наявна між ними рівність, починаються війни — між окремими особами і між народами. Саме поява воєн і ворожнечі між людьми і спонукає встановити «позитивні» закони. Так з'являються позитивні закони, що визначають відносини між людьми [3, с. 72].

Характеризуючи свою філософію, Монтеск'є писав: «Я почав з вивчення людей і знайшов, що всю нескінченну різноманітність їхніх законів і звичаїв не викликане єдиносавіллям їх фантазії. Я встановив загальні правила і побачив, що окремі випадки як би самі собою підкоряються їм, що історія кожного народу впливає з них як наслідок. і всякий приватний закон пов'язаний з іншим законом або залежить від іншого, більш загального закону» [5, с. 159].

Таким чином, у філософії Монтеск'є загальним поняттям закону охоплюються всі закони, причому як незмінні, що діють у світі фізичному, так і мінливі, що функціонують у світі розумних істот. Подібно до всіх інших природних тіл, людина як істота фізична керується незмінними природними законами, але як істота розумна вона дотримується і людських законів. Проте, в силу неминучої обмеженості розуму, здатності помилятися, безперестанку порушує як ці вічні закони природи, так і мінливі людські закони [3, с. 66]. Монтеск'є визнає природне право як першорядного значення закону поряд із законами церковними, божественними й громадянськими, які регулюють певні сфери суспільного життя. При цьому позитивний закон не повинен суперечити природному праву, оскільки це основа всього [2, с. 59–62].

Ш. Монтеск'є зробив значний внесок у розвиток індивідуалізму, бо основним предметом філософсько-правових досліджень цього французького мислителя і головна цінність, що відстоюється в них, є свобода. Справедливі закони та належна організація державності є важливими умовами забезпечення цієї свободи. Згідно з Монтеск'є, свобода можлива взагалі лише за помірних правліннях, але не в демократії чи аристократії, а тим більше в деспотії. Та й при помірних правліннях свобода має місце лише там, де виключена можливість зловживання владою [3, с. 70]. Як писав мислитель: «Будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, поки не досягне встановленої для неї межі». Тому в концепції Монтеск'є верховенство права може бути забезпечене лише розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову, щоб «різні влади могли взаємно стримувати одна одну» [5, с. 345].

Монтеск'є у своїй філософії приділяє багато уваги свободі, та її зіставленні із законом. Він пропонує два види законів про політичну свободу:



1) закони, які в її становленні до державного устрою встановлюють політичну свободу;

2) закони, що встановлюють політичну свободу в її ставленні до громадянина.

Отже, Монтеस्क'є виділив інституціональний та особистісний аспект політичної волі, що підлягають законодавчому закріпленню. Політична свобода без поєднання цих двох аспектів залишається неповною, нереальною і незабезпеченою. Щодо особистісного аспекту свободи — це свобода щодо окремого громадянина, яка полягає у його безпеці [4, с. 373–375]. Для Монтеस्क'є свобода полягає у тому, щоб «мати можливість робити те, що повинен хотіти і не бути примушений робити те, чого не повинен хотіти ... Свобода є правом робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни» [5, с. 160]. Особистісний аспект свободи, як міркує мислитель, полягає в безпеці громадянина. «Якщо не огорожена невинність громадян, то не огорожена і свобода» [5, с. 318].

Отже, Ш. Л. Монтеस्क'є продовжував розмірковувати на філософсько-правові теми, які вже траплялися у філософії Т. Гоббса та Дж. Локка, зокрема — тема природного стану та суспільного договору. Розкриваючи, перш за все, цю найбільш актуальну тематику цього часу, мислитель розмірковує і щодо індивідуалістичних атрибутів, зокрема щодо проблеми рівності та свободи.

Для Вольтера Бог — безособовий розум, що створив матерію і наділив її здатністю до руху. Як вважав мислитель, віра в Бога є корисною, так як вона надає надію, служить втіхою для одних людей і утримує від злочинів інших. Тому «якби Бога не було, його слід було б вигадати». Вольтер, посилаючись на Ньютона, стверджував, що створений світ кінцевий, матеріальний, причому матерія складається з першоелементів — атомів, які є незмінні, нерозкладні, тверді тіла. У свою чергу, людина, на думку мислителя, — матерія, здатна відчувати і мислити. Мислення — атрибут, дарований матерії всемогутнім Богом. Оскільки в людей з народження немає однакових метафізичних понять, то вродженого знання немає. На думку Вольтера, людина — суспільна істота. Як тільки її ізолювати, вона втратить здатність мислити. За Вольтером, збереженню суспільства завжди сприяли людські пристрасті. Хід історії визначається думками людей: «світом править думка». Думки великих людей, поступово опановуються значною частиною їхніх співгромадян, змінюють суспільне життя. Ці думки можуть бути як істинними, що сприяють суспільному благу, так і помилковими, що породжують заборони і забобони. Як вважав французький філософ, деспотична влада неминуче поступиться місцем «царству розуму»; поділ ж людей на багатих і бідних непереборний і буде зберігатися завжди [7, с. 355–356]. Якраз добу Просвітництва Вольтер розумів як добу панування розуму. Саме індивідуалізм у цю пору розглядав соціалізовану людину як раціональну особистість. Розум як джерело права дозволяє їй розвиватися на основі науки, пізнаних людиною закономірностей [8, с. 32].



Вольтер своєю філософією декларує за кожною людиною природне право на життя і задоволення елементарних потреб. Це право не є людським, а природним правом усіх живих осіб, оскільки рівняє всіх людей і не залежить ні від могутнього правителя, ні від будь-якої волі. Мислитель пояснює виникнення нерівності й пов'язаного з нею насильства природними умовами існування людей. Так, коли для задоволення потреб людині не вистачає природних багатств, вона потрапляє у залежність від тих, кому таких багатств вистачає [2, с. 59–60]. «Неможливо на нашій нещасній землі, щоб люди, які живуть у суспільстві, не були розділені на два клани: один — багатий, який командує, інший — бідний, який служить», — так вважає мислитель [9, с. 62].

Рівність людей ним розуміється в строго політико-юридичному сенсі: набуття усіма людьми однакового статусу громадянина, однакова залежність усіх громадян від закону і однаковий захист їх законом. Така рівність у його трактуванні дуже змістовна і соціально ефективна. Однак Вольтер не був прихильником майнової рівності (егалітарістом) і спільності майна, оскільки, згідно з міркуваннями філософа, володіння майном (або відсутність такого) повинно позначатися на становищі людини в суспільстві. Зокрема, на думку Вольтера право голосу в питаннях громадського блага можуть мати не будь-який і кожен, а лише власники. Отже, Вольтер — це мислитель, який першорядне значення надавав не формам управління держави, конкретним інститутам і процедурам влади, а принципам, що реалізуються за допомогою цих інститутів і процедур. Для нього такими правовими принципами були свобода, власність, законність, гуманність [4, с. 365–366].

Вольтер вважає справжнім фундаментом природної моральності «золоте правило» моралі, згідно з яким люди є вільні та рівні між собою особистості: «Чини з іншими так, як ти хочеш, щоб чинили з тобою» або «Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили тобі». Вольтер стверджує, що в глибинах свого серця кожна людина має право вважати себе рівною іншим людям, але водночас кожна людина повинна працювати й виконувати свої обов'язки. У суспільстві природне право на рівність регламентоване певними правилами-законами (загальнообов'язкових і строго дотримуваних законів). без яких неможливе існування суспільства, адже вони покликані запобігати можливості будь-якого порушення владою, різними соціальними групами чи індивідами громадянських прав [2, с. 60]. Вольтер підкреслює у «Думках про державне правління»: «Свобода полягає в тому, щоб залежати тільки від законів» [10, с. 130].

Вольтер, вступаючи в дискусію з Ньютоном і Кларком, які вважали, що безмежно вільне буття віддало людині — своєму творінню — обмежену частку цієї свободи, зазначав, що на землі не існує людини, яка не відчувала б в собі іноді присутність свободи. Мислитель визначає ту свободу, якою володіє людина як спонтанність, як здатність вільно коритися велінням розуму, яка найчіткіше виявляється в момент, коли людська воля бореться з людським бажанням. Індивід перемагає в цьому процесі бажання за допомогою волі, кориться наказу розуму в силу необхідності, але добровільно. Проте, коли розум слабкий, а пристрасті, які володіють лю-



диною, сильні, то людина не може бути вільною. Однак існує так звана «спонтанна свобода для душі», якою можуть володіти майже всі, оскільки вона рівнозначна здоров'ю тіла, яка є властивою майже всім людям. Але оскільки природні якості людини можуть бути розвинені більшою чи меншою мірою, то й наша свобода, як і все інше, обмежена, обманлива, одним словом, дуже незначна, бо дуже незначна і сама людина [11, с. 289].

У Вольтера, в першу чергу свобода — це свобода особистості, індивіда, приватна свобода, а не свобода суспільства в цілому. Важливою для Вольтера є свобода праці, яка є правом кожного «продавати свою працю тому, хто за нього дає найбільшу плату, бо праця є власністю тих, хто не має ніякої власності». За переконанням Вольтера, справжня свобода, розкривається в тому, що люди стають автономними суб'єктами та перестають бути формально залежними один від одного. При цьому, повинні залишатися відносини залежності, певної зв'язаності дій індивідів, оскільки повна автономність тягне за собою хаос у суспільстві, виникнення безладних зіткнень у ньому автономних воль [4, с. 365–366].

Вольтер у своєму «Філософському словнику» визначав свободу як здатність діяти в силу необхідності, яка визначає існування. Мислитель, розвиваючи своє вчення, зазначав, що свобода байдужості неможлива, оскільки не можна прийняти рішення без участі в цьому процесі розуму. Він вважав, що незалежно від обставин, людина завжди буде діяти так, ніби вона вільна. Критикуючи свободу байдужості, він зазначає, що подібна свобода означає «детермінувати себе без причини, інакше кажучи, це наслідок без причини» [11, с. 688].

Отже, вся теорія свободи у Вольтера загалом зводиться до того, що він визначає свободу як «виняткову можливість діяти», відзначаючи, таким чином, наявність її як у людей, так і у тварин. Водночас навіть йому доводиться визнати той факт, що мало хто здатний володіти нею повною мірою, так як у людини свобода «слабка і обмежена», як і інші людські здібності. Лише рівна Творцеві людина може володіти всією повнотою свободи [12, с. 31–32].

Таким чином, Вольтер, як інші мислителі доби Просвітництва, розкривали суть індивідуалістичних тенденцій через раціоналізм, адже людина — це раціональна особистість, яка приймає рішення, бореться зі своїми бажаннями опираючись на розум. Розум як джерело права дозволяє людині розвиватися на основі науки, пізнаних нею закономірностей.

Мислителі цього часу розкривають лише певні атрибути індивідуалізму, але водночас роблять великі кроки вперед щодо розвитку індивідуалізму взагалі. Розкриваючи, перш за все, актуальні проблеми цього часу, мислителі розмірковують і щодо індивідуалістичних елементів, зокрема Монтеस्क'є приділяє увагу проблемі рівності та свободи:

1) як наголошує мислитель, у природному стані всі були рівні, а згодом цю рівність змогли забезпечити лише закони, які повинні бути справедливими;

2) свобода у його філософії розглядається у двох аспектах — політичному та особистісному. Для індивідуалістичної проблематики важливим



є розкриття саме особистого аспекту свободи, який вперш за все полягав у безпеці громадянина. Забезпечення цієї свободи — справедливі закони та належна організація державності.

Натомість основними індивідуалістичними принципами Вольтера є:

- 1) *гуманність*, яка полягає в декларуванні природного права кожної людини на життя і задоволення елементарних потреб;
- 2) *свобода* — виявляється в тому, що люди стають автономними суб'єктами та перестають бути формально залежними один від одного; свобода полягає лише в тому, щоб залежати від законів;
- 3) люди *рівні та вільні між собою* особистості, а рівність розуміється ним в суто політико-юридичному сенсі: набуття усіма людьми однакового статусу громадянина, однакова залежність усіх громадян від закону і однаковий захист їх законом;
- 4) *власність* — свобода праці, яка є правом кожного «продавати свою працю тому, хто за нього дає найбільшу плату, бо праця є власністю тих, хто не має ніякої власності».

Список використаних джерел

1. Белопольская И. А. Французское просвещение. Особенности развития, мотивы и образы. Воронеж 2001. 32 с.
2. Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. 2014. № 780. С. 58–62.
3. Чеботарева Е. И. Онтология права и гражданского общества: философский анализ: философский анализ. Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Саратов, 2007. 160 л.
4. История политических и правовых учений / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. 4-е изд. Москва : Норма, 2004. 944 с.
5. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1955. 799 с.
6. История политических и правовых учений / под ред. В. С. Нерсисянца. Москва : НОРМА-Инфра, 2000. 352 с.
7. История философии / под ред. В. В. Васильева, А. А. Кротова и Д. В. Бугая. Москва : Академический проект, 2005. 680 с.
8. Решетникова Е. В. Сущность современного гуманизма и основные направления его социализации. Дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.11. Иркутск, 2005. 142 л.
9. Бернадинер Б. М. Социально-политическая философия Ж.-Ж. Руссо. Воронеж, 1940. 160 с.
10. Кузнецов В. Н. Франсуа Мари Вольтер. Москва : Мысль, 1978. 220 с.
11. Вольтер. Философские сочинения. Москва : Наука, 1988. 753 с.
12. Вакулич Н. Р. Свобода и личность: Социокультурные основания. Дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.11. Саратов, 2001. 131 л.

Надійшла до редакції 12.06.2020



Pavlo PYLYPYSHYN

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Philosophical and Legal Interpretation of Individualism in Philosophy of Montesquieu and Voltaire

The article attempts to find individualistic ideas in philosophy of Montesquieu and Voltaire, who continued to discourse on legal themes specific particularly to the Enlightenment: the theme of natural condition, social contract, rationalism, morality, human's place in the world and God in a human. Revealing, first of all, the most topical issues of this time, the thinkers in their philosophy deal with the matters that are utterly individualistic. It is about: the idea of equality, freedom, natural rights (rights to life and ownership), human nature, etc. It is determined that Montesquieu and Voltaire, like other thinkers of the Enlightenment, revealed the essence of individualistic tendencies through rationalism, because human is a rational person who makes decisions, fights his desires supported by reason. The mind, as a source of law, allows man to develop on the basis of science, learnt by him patterns. It is defined that Montesquieu also discoursed on the individualist attributes; in particular, he pays attention to the problem of equality and freedom: 1) as thinker emphasizes, all were equal in natural state but afterwards this equality could be ensured only by the laws, which have to be just; 2) freedom in his philosophy is considered in two aspects: political and personal. For individualist issues important are revealing the personal aspect of freedom, which firstly was in safety of citizen. Providing this freedom is just laws and proper organization of statehood. It is studied that basic individualist principles of Voltaire are: 1) humanity, which lies in declaring the natural right of every person to life and to meet basic needs; 2) freedom manifests in that people become autonomous entities and are no longer formally dependent on one another; freedom lies in depending only on the laws; 3) people are equal and free to each other individuals, and equality is understood by him in just political and legal sense: acquiring equal citizenship status by all people, alike dependence of all citizens on the law and their equal protection by law; 4) ownership — freedom of labor, which is the right of every person «to sell his work to those who pay the highest price for it, as labor is the property of those who have no other ownerships.»

Keywords: *individualism, natural rights, equality, freedom, ownership, rationalism, Montesquieu, Voltaire.*